

Найбільшим досягненням людини неоліту стало вигина виробляти посуд. Глиняний — кераміка (від гр. "керамос" — глина) спочатку був негнучий і грубогнітий, з загостреним або округлим дном, тому що його встромляли в ґрунт біля печина або ставили поміж камінням. Згодом з'являється посуд із плоским дном, що може свідчити про наявність житла з дров'язкою та столу у побуті. У великих посудках зберігали запаси їжі (зерно, мед, жир, молоко, ягода), у менших — варили страви. Посуд ліпили альморуч, без гончарного круга і випалювали на вогні. Часто на мокрій глині замальовували відбитки пальців гончарів, і вони визначали, що вони належать переважно жінкам. Поверхню посуду вкривали різноманітними візерунками. Починаючи з неоліту ориєнтація кераміки стає одним з найважливіших надів прикладного мистецтва. Кожен плем'я ліпило посуд, що відрізнявся від посуду інших племен формою, ориєнтацією, способом виготовлення. Ці особливості керамічного виробництва зберігалися і в наступні епохи, тому глиняний посуд є для археолога найпрямішим знахідкою, що допомагає визначити культуру та стійку приналежність, хронологію та взаємопівня стародавнього населення.

На півночі і північному сході України в неолітичну добу жили численніорибальські племена, на південному заході — землеробсько-скотарські. Це були два світи, що різнилися поведінкою, побутом, мовчанням та віруваннями. Культура північно-східних північнокоринтських племен була набагато примітивнішою порівняно з культурою племен Наддністрянщини, Закарпаття та Надбужжя. Населення землеробсько-скотарської зони належало до середземноморського антропологічного типу й було гетерогенним пов'язане із культурами Балкано-Дунайського регіону. В Україні виявлено понад 500 неолітичних пам'яток, з яких виділили більше 10 неолітичних культур. Найбагатіші з них знаходимо на Закарпатті в басейні Тиси та у Наддністрянщині і Надбужжя.

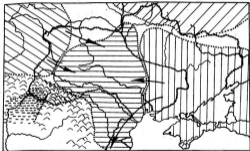
У людей неолітичної доби ускладнюється світогляд, з'являються нові культури та вірування, пов'язані з виникненням землеробства. Зокрема, існував дуже цікавий культ череві (очевидно, пов'язаний з культом предків), що простежується на великих родових могильниках у дніпровському Наддністрянні та Наддністр'ї. В одному з них, Микільському, знайдено золоту підвіску — найдавнішу в Україні прикрасу з благородного металу. Унікальною пам'яткою даної культури є Кам'яна Могіла — погреб з кам'яних брил у степу поблизу міста Молотова. В печерах, що були, очевидно, сакральним одним або декількох неолітичних племен, виявлено численні зображення тварин — биків, коней, оленів, різьблених і малюваних на камені.

ДОБА ЕНЕОЛІТУ (мідно-кам'яний вік)

У IV—III тис. до н.е. люди вже почали користуватися першим металом — міддю, хоч знайомство з нею розпочалося вже у VIII тис. до н.е. у середньодністрянському регіоні. Водночас продовжують розвиватися і вдосконалюються скотарство та рибальство, де використовують радо і тяглою сідлу, винаймають спеціалізовані ремесла. За доби енеоліту з'являється одна з найважливіших культур давньоєвропейської історії — трипільська.

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

Трипільська культура була поширена на величезній території: від Верхньої Наддністрянщини і Південної Волині до Середньої Наддністрянщини і Надчорномор'я, проіснувала протягом двох тисячоліть (IV—III тис. до н.е.) і досягла нашої, як на той час, рівня розвитку. Утворилася на основі автохтонних куль-

Терени України за доби сивоцуту (IV-перша половина III тис. до н.с.):

тур та поселітчих культур Балкано-Дунайського регіону і несли в собі традиції перших землеробських протоцивілізацій Близького Сходу та Південної Європи. В Україні виявлено величезну кількість — понад тисячу — знам'яток трипільської культури. Вони згруповані у трьох районах: найбільше в Середній Наддністрянщині та Наддністр'ї й Надбузьжі, менше у Наддніпрянщині. Так, очевидно, були розселені об'єднані племена. Сліди трипільців знайдено і в Покутських Карпатах, поблизу соляних джерел, де вони виварювали сіль та будували оборонні городища. На всій території трипільської культури населення становило приблизно 1 млн осіб.

Трипільські селяни розташовувались на високих рівних місцях поблизу рік і котловин. Переважно це були родові або племінні тривалі поселення, що налічували від десятка до сотні жител та господарських споруд. Такі селища мали чітке планування — всі будови були розташовані кількома рядами або концентричними колами навколо великого майдану, на якому стояли одна або декілька громадських споруд-світлиць. Від майдану радіально розходились вулиці, обабіч яких були розташовані садиби. Житла трипільців були переважно наземними і різноманітними за розмірами (площею від 30 до 150 м²). Конструкція їх була досить складною: підлога викладалась на дерев'яному помості з глиняних обпалених паликів і зверху замощувалась глиною. Стіни споруджувались на дерев'яному каркасі-плетінні і теж обмазувались глиною, докшилий дах перекривався соломи'яними або очеретяними сніжками. Часто житла мали відкриття. Вікна були невеликими та округлими. В середині могла бути одна, дві або й три кімнати. В якійсь кімнаті містилися ліж, лежанка, сімейний вівтар-жертовник. Вівтар мав вигляд невеличко-

Жінка трансильванської культури (реконструкція)

появлялися вкриті глиняним підвішенням, розписаним фарбами, де стоюв культовий посуд та глиняні жіночі фігурки. Біля печі, під стінами та на полицях-нишнях стояли різноманітні горщики та миски. Зовні стіни житла розмальовувалися вертикальними смугами червоного, жовтого та білого кольорів. Розмальовувалися картини ніжок та дверей, стіни всередині. Житло трансильванської культури дуже нагадує українську сільську хату минулих століть. В такому житлі мешкала одна сім'я.

На Уманщині, в середній течії Південного Бугу, а також в межах річки Дністра й Пруту виявлено величезні поселення площею до 400 га, які налічували понад 2000 жител, розташованих концентрованими колами. Тут теж існувала квартальна забудова, багато будинків були двоповерховими. Це були на той час найбільші в Європі, а можливо, й у світі перші справжні протоміста, в кожному з яких проживало до 25 тис. людей. Археологи вивчили у трансильванській культурі звичай — вродження спільнотами своїх поселень. Відбувалося це раз у покоління, приблизно через кожних 50 років, коли виснажувались ґрунтові поклади. Освоєння нові ґрунти і збудування нових поселень називалися, люди уперіодовували старе й спільнотами його. Очевидно, цей звичай був пов'язаний з якимсь релігійним уявленням та громадськими законами.

Житло трансильванської культури (реконструкція)

Керамічні вироби та антропоморфна пластика тріпільської культури

муку зм'якшували зернотерками. До речі, аналогічні зернотерки застосовувались в часи III династії в Єгипті (близько 3000 років до н.е.), а також в Шумері. Тріпільці виробляли велику різноманітну худобу, свиней, овець та кіз, мали коней. Як тяглова сила використовувались бики. Не втрачали свого значення полювання і рибальства. У лісах збирали ягоди, горіхи, мед, дикі фрукти. Тріпільці майстрували й використовували різноманітні знаряддя з кременю (ножі, серпи, сокири, вістря стріл і списів), каменю (сокири, булави), кістки й рогу (мотки, проколки, шила, голки). Значно менше було в той час мідних речей: відомо, що тріпільці користувались мідними шилами, рибальськими гачками, браслетами, конджалами та сокирами. Сировина для мідних виробів та частина самих виробів привозилася із Балкано-Карпатського мідріурдного басейну. Тріпільці освоїли нові технології: холодне та гаряче кування і жарювання міді. Домашніми промислами або обичайними ремеслами були чимбарство, кушнірство, прядіння і ткацтво. На донцях багатьох тріпільських посудин є відбитки тканин двох родів: тонкого полотна і грубого, отже, існувало, воляючи рідка.

У тріпільських племен дуже високого технічного та художнього рівня досягло керамічне виробництво. Виготовлення посуду було вже справою фахівців, а керамічне виробництво — спеціалізованою галуззю обичайного ремесла. Посуд виготовлявся у спеціальних гончарних печах. Такі печі, а також спеціалізовані поселення гончарів виявлені археологами у Наддніпрянщині. Місцеві гончарі досконало володіли складною технологією виготовлення кераміки, тож знамені гончарний круг (очевидно, ще не ротативний), і виготовляли величезну кількість різноманітного посуду антропоморфних форм. Посуд поділявся на кухонний, більш долікативний столовий та культовий. Це і гігантські піраметрові горщики для зберігання збіжжя та інших продуктів, невеликі горшочки, амфори, миски, вази, кухлі, антропо- та зооморфні фігурки, амулети. Більшість такого тонкостінного, мірного, як "давнього" посуду розписана чорною, червоною, білою мінеральними фарбами. Орнамент складний і різноманітний, в основі його є спіраль й волонти, геометричні фігури, зображення тварин та людей.

Тріпільських майстрів, а це були, очевидно, окремі майстри-спеціалісти, можна вважати засновниками українського народного мистецтва. Багато провідних мотивів тріпільського орнаменту, зокрема подвійні спіралі, що нагадують латинську літеру S, спіральний меандр довкола посудин, схематичні зображення рослин і тварин, різноманітні хрести в колі — збереглися в українських народних

пшениках, квітках, народній кераміці, а особливо в українських великодітніх писанках. Багатство форм, якість посуду та його розмах зробила тріпільському кераміку аскарами мистецтвам феноменом енеолітичної доби, засвідчили талановитість і потяг до краси стародавніх жителів України. Орнаментация тріпільського посуду є ілюстрацією фольклору, космогонії та міфології аскарицького землеробів і скотарів. Наприклад, спіральний вазон — "божометник" є символом болюнтового руху, сьмого життя, стилізовані зображення небесного змія-дракона символізувала чоловіче початок, бачимо тут символи сонця, неба і землі, рослини, тварин і людей. Орнаментальні сюжети та композиції мають казачий зміст і пов'язані із культом родючості, що завжди підзнавало складне обрядовіство. Так само з культом богині родючості, Великою Матір'ю всього світу, пов'язані численні знахідки глиняних жіночих фігурок. Вазонні і фігурки зображення підтверджують їх зв'язок із землеробським культом, а окрім того, такі фігурки були ще й амулетами — оберігали домашнього вогнища і достатку. Серед сонця різноманітних жіночих скульптурок особливо є знахідка на Черкащині фігурка жінки-матері, яка схилила голову над коловалом на руках. Ця тріпільська Мадонна є найкращим зображенням материнства з європейського праіску.

Крім домашніх вівтарів, тріпільці мали окремі храми, що споруджувались у центрі поселень на майдані й були родоколоніями культовими пострами. В таких храмах відбувались свята, пов'язані із культурами природи, що вміряє і посереде, оберігали спеціальний посуд та інші ритуальні предмети. Інколи в храмах або поряд з ними, на майдані поселень знаходять особливі жертвені поселення людей, що здійснювались з метою збільшення родючості землі, збереження домашнього достатку, захисту від злих сил. Не виключено, що ці поселення належали жоріям, які, очевидно, відігравали важливу роль у тріпільському суспільстві. Вони керували релігійним життям, зміня впродовженні календарні строки, пов'язані з аграрними роботами, знали цілкові властивості трави і лікували людей, оберігали давні традиції і закони, були цілувачами і проповідниками. Одним словом, жорці були "інтелектуалами" давнього світу, носіями особливих знань, досвіду покоління. Подібні жертвені, але дитячі, поселення знайдені і в житлах від вогнищаним.

Більшість померлих тріпільців ховали за обрядом тілопокладання (агування) на невеличкі грунтові могильниках неподалік поселень. Поховання (скорше ті виностки) супроводжуються великою кількістю кераміки. Меша похоронено була кремція — спалення тіла і захоронення решток у глиняних урнах. На півдні, у понкій Дністра, пізньотріпільській племена "усатиської" групи споруджували кургани із складними кам'яними конструкціями. Висловить, що конструкція "усатиських" курганів, структура їх частин, решт і прокладанні є вітальним символічним сонця і місяця. В курганах містились багаті поховання, що належали, очевидно, північній аристократії і супроводжувались людськими жертвоприношеннями. Є поховання зображень чоловіків, загублених у бою (багато употребних черепів). Вони мали густо розфарбовані червоною окорою голови, обличчя й тіла (бюбове розмаляювання ще за життя або ритуальною косметика), їх тіла перед захованням цілком оборотили в північній сивити, і тому червона фарба й досі зберігалася на кістках. Побування такого значення підтверджують і тріпільські антропоморфні фігурки із розмаляваним фарбою головами. Висловить, що ід тріпільського суспільства, яке існувало в оточенні ворогів на степовому півдні, яке був близьким до військової демократії: виникла військової загони, їх поселення і навіть могильники були пристосовані до оборони від ворога. Очевидно, що стосунки цієї групи тріпільців із племенами степу супроводжувались жоріткими сутичками.

Археологи та антропологи встановили, що носії трипільської культури належали до середземноморської раси, поширеної у Південно-Східній Європі. Це були невисокі худіколіщі люди з гарними тонкими рисами обличчя.

Трипільське суспільство було конфедерацією племінних соціалів, а гігантські протомісти — їх столицями. В основі суспільного устрою трипільських племен лежали матриархальні, а згодом і патріархальні родові відносини. Основною ланкою трипільського суспільства була невелика сім'я. Сім'ї об'єднувалися в роди, кілька родів становили плем'я, група племен утворювала міжплеменні об'єднання, що мали свої етнічні особливості. Найбільш самобутнього й високого культурного рівня досягли трипільські племена, які жили на Подутті, Наддністрянщині і Буковині — на терезі, де виникла і звідки поширилась трипільська культура. Ці ж племена найдовше зберігали і розвивали її традиційні елементи.

Трипільська культура була провідною серед неолітичних племен Східної Європи і прискорила розвиток відсталіших племен, що населяли північну та північно-східну Україну. Трипільська культура — це виникнення на терезах України розвиненого землеробсько-скотарського господарства, мистецтва, житло- і містобудівництва, ремесел, перших металевих виробів з міді, інсценхудожніх творів мистецтва й складних ідеологічних уявлень. Намі далекі предки вже в IV тис. до н.е. подолали культурною, яка мало в чому поступалася раннім цивілізаціям V—IV тис. до н.е. на Староданському Сході. До речі, з трипільською культурою, з проблемою її звикнення пов'язана досить фантастична гіпотеза. Згідно з цією гіпотезою, носії трипільської культури спрямовувалися до північнення північноазійської культури Янг-Шао в північно-західному Китаї. Спиральні, керамічні шліби культури — її форми, характерний мальований спіральний орнамент, поліроновий кам'яні знаряддя знаходять найбільш аналогії лише в трипільській культурі. Привнесена трипільцями ідея мальованого посуду і спірального орнаменту через Китай поширилася в Індії та Японії, і навіть за океаном — в Центральній Америці. Значайно, щоб довести можливість існування такого трансконтинентального шляху з України через Азію до Америки, потрібні дуже серйозні дослідження.

Якою ж є роль трипільської проточивілізації в походженні українського народу? Очевидно, що прямими предками українського народу трипільські племена не були — багато ще племен і народів протитом чотирьох тисячоліть прилучилися до нашої етногенезу. Але основи українського родовету були закладені вже в той час. Ймовірно, що з IV тис. до н.е. можна говорити про асиміляційні частини населення на території України, яке, попри численні етнічні доливки та культурні зміни, зберегло через тисячоліття основне — любов до рідної землі, психологію творця і працівника, а не злодій і грабіжника. Закохалися на кордоні хліборобського світу і ночового степу, трипільська культура зникла анаслідок іншій агресивних племен, які прийшли з північного заходу та зходу.

ПЛЕМЕНА ПІВНІЧНО- ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Спочатку промандрували землеробсько-скотарські племена, що походили із Середнього Подунав'я, згодом — племена північноєвропейського походження. Ці племена розселилися у вересіях Прип'яті, Західного Бугу та Дністра, але хоч і контактували з трипільським населенням, не почували себе безпечно на чужій землі, тому споруджували укріплені селища на підвищеннях, зручних для оборони місць. Твої ілюстрації археологічних досліджень побачили Лисенко, зокрема сім Гомб-